

## VITA

*PETER ANREITER: DIE VORRÖMISCHEN NAMEN PANNONIENS.* Archaeolingua, Budapest 2001. 313 lap.

Az innsbrucki egyetem indogermanista professzorának, Wolfgang Meid tanítványának és utódjának nem ez az első munkája, mely helynevek eredetével foglalkozik. Szintén az Archaeolingua gondozásában jelent meg 1996-ban és 1997-ben a tiroli Alpok római kor előtti helyneveivel foglalkozó két munkája, amelyeket egy további, az 1999-es Meid-Festschriftben megjelent tanulmánnyal egészített ki.<sup>1</sup> E munkáiban Anreiter a helynevek alapján egy ősi, indoeurópai nyelv („Ostalpenindogermanisch” vagy „Ostalpenblock”) egykori jelenlétét valószínűsítette a keleti Alpokban (elsősorban a Voralberg és Istria, ill. Salzburg és a Garda-tó közötti területen). Feltételezése szerint ez az Ostalpenindogermanisch az ún. „óeurópai”-nak nevezett indoeurópai dialektus-kontinuum egyik folytatója lehet.<sup>2</sup> Szerző jelen munkájában névtani tevékenységét Pannoniára is kiterjesztette, és mint látni fogjuk, eredményei szervesen kapcsolódnak eddigi munkásságához, kiegészítve és bővítve azt.

A munka felépítése a következő. Az első, a könyv nagyobbik részét kitevő fejezetben (9—219) a szerző a pannoniai helyneveket tárgyalja a víznevek kivételével (Anhydronyme), a második, jóval kisebb terjedelmű fejezetben (220—259) pedig a pannoniai vízneveket (Hydronyme). Az első fejezet további alfejezetekre tagolódik: az első alfejezetben a pannon nyelvi környezetben keletkezett helyneveket mutatja be, úgy azonban, hogy előljáróban meghatározza a pannon nyelv mibenlétét és megpróbálja elhelyezni e nyelvet az indoeurópai nyelvcsaládban (9—21); ezt követi a pannon eredetű helynévanyag elemzése (21—147). A második alfejezetben a pannon névanyagtól világosan elkülöníthető és egyértelműen keltaként meghatározható névanyagot tárgyalja (147—184). Ezt követően a harmadik alfejezetben a pannon és a kelta helynevek tipológiájával, képzésmódjával és elnevezésük motívumaival foglalkozik (184—201), külön tárgyalva a kelta személynévekből latinus képzéssel megalkotott birtoklást kifejező helyneveket (195—199). A negyedik alfejezet összefoglalóan hasonlítja össze a pannon és a kelta helynévanyagot, mennyiségük, elterjedési területük és képzésmódjuk szerint, és megfogalmazza a új eredményeket (202—

<sup>1</sup> *P. Anreiter: Keltische Ortsnamen in Nordtirol.* Budapest 1996. *Uő.*: Breonen, Genaunen und Fokunaten. Vorrömisches Sprachgut in den Tiroler Alpen. Budapest 1997. *Uő.*: Der Ablaut in „ostalpenindogermanischen“ Namen. *Studia Celtica et Indogermanica. Festschrift für W. Meid.* Ed. *P. Anreiter—E. Jerem.* Budapest 1999, 23—38.

<sup>2</sup> Az „óeurópai” fogalmával természetesen óvatosan kell bánni, mert még a tekintetben sem alakult ki egységes álláspont, hogy az ún. óeurópai réteg indoeurópai nyelvű volt-e vagy sem. Későindogermánának mondja *R. Schmitt-Brandt: Einführung in die Indogermanistik.* Tübingen—Basel 1998, 307, nem indoeurópainak pl. *R. S. P. Beekes: Comparativ Indo-European Linguistics. An Introduction.* Amsterdam—Philadelphia 1995, 32. és *N. Oettinger: Zum nordwest-indogermanischen Lexikon.* *Studia Celtica et Indogermanica. Festschrift für ed. W. Meid. P. Anreiter—E. Jerem.* Budapest 1999, 261. skk.

204). Az ötödik alfejezet pedig azon helynevek elemzését tartalmazza, melyeknél szerző szerint nem lehet eldönteni, hogy pannon vagy kelta eredetűek-e (204—219). A pannoniai vízneveket elemző második fejezetet (220—259) a helynévmutató követi (260—272), a könyvet pedig gazdag bibliográfia zárja (273—313).

Anreiter munkájának egyik fontos új eredménye a pannon nyelv fogalmának meghatározása és főbb nyelvi (elsősorban hangtani) jellegzetességeinek megragadása a helynevek alapján. Meghatározása szerint a pannon nyelv alatt a történelem előtti időben a későbbi Pannonia provincia területén (ill. vele határos területeken) élt nép (ill. törzsszövetség) nyelvét (ill. dialektusait) kell értenünk, amely indoeurópai volt, de nem kelta és nem is „fantomszerű” illír, és amely valószínűleg az egykori (feltételezett) óeurópai, másik nevén északnyugat-indoeurópai tömbből vált ki (9). Szerző a pannon nyelvet a korábbi munkáiban kimutatott Ostalpenindogermanisch-sal (OAI) hozza közelebbi kapcsolatba a következő fonológiai és morfológiai közös vonások alapján (ie. > pann./OAI): \**p* > *p* (keltában eltűnik); \**f*, *!* > *ur*, *ul* (kelta *ri*, *li/ar*, *al*); \**ŋ*, *ŋ* > *um*, *un* (kelta *am*, *an/em*, *en*); \**o* > *a* (kelta = *o*), MA > M (pl. \**b<sup>h</sup>* > *b*; kelta is), \**k* > *k* (tehát kentum-nyelvek); közös szuffixumok: \*-*ōn*/\*-*ēn*-, \*-(*V*)*st*-, \*-*nt*- (10—15). Ez az egybevetés meggyőző, annak ellenére, hogy a szerző sajnálatos módon külön nem mutatja be teljességre törekvő módon a pannon nyelv rekonstruálható hangállományát (legalább egy táblázat erejéig), csak utal rá (14), hogy a pannon helynevek tárgyalásánál (1.3 alfejezet) részletesen foglalkozik vele (onnan összeállítható). Kevésbé meggyőzőnek tűnik azonban a pannon nyelvnek Liburnia, Dalmatia, Illyria, Moesia és egyéb balkáni területek különböző etnikumainak nyelvvel felvetett közelebbi kapcsolat (kb. ugyanezen nyelvi jellegzetességek alapján; 15—20), hiszen nyelvileg rendkívül heterogén területről van szó, ahol ugyanezek a nyelvi jegyek láthatóan nem alkotnak olyan összefüggő rendszert, mint Pannoniában és az Ostalpenblockban. Maga a szerző is utal rá, hogy ezt a kapcsolatot majd egy későbbi munkában kell még bebizonyítani (15). Itt jegyezzük meg, hogy a szűkebb értelemben vett illír nyelvvel, a trák és dák nyelvvel az Anreitertől rekonstruált pannon nyelv nem állhatott közelebbi rokonságban, hiszen e nyelvek hangrendszere az OAI-tól és a pannontól eltérő: a trák és dák satem-nyelv, valószínűleg a szűkebb értelemben vett illír is (az ősi balkáni ie. nyelvvel, a pelaszggal együtt); a szűkebb értelemben vett illirtől elválasztja még a szónások kezelése is: ie. > illír: \**r* > *ir/ri*, \**ŋ* > *a/an*.<sup>3</sup> A szerzőnek viszont érdemes lenne a jövőben kutatásait Dalmatia helyneveire kiterjeszteni, ill. összpontosítani, hiszen más típusú nyelvi anyagon végzett korábbi kutatások pannon — (közép)dalmát etnikai, nyelvi összefüggésekre mutattak rá (gondolok itt R. Katičić római kori benszületett személynevek vizsgálatával felállított „Delmato-Pannonian onomastic complex”-ére). Mócsy András Katičić eredményei alapján az eredeti *Pannonii*-t etnikailag és nyelvileg összetartozó pannon—középdalmát csoportként tartotta meghatározhatónak, és felhívta a figyelmet e csoport talán egyetlen nyelvemlékére, a *sabaium* szóra is: Hieronymus, aki 345-ben Stridonban, Dalmatia és Pannonia határvidékén született, egy italfajtáról tesz említést, amely *ulgo in Dalmatiae Pannoniaeque provinciis gentili barbaroque sermone appellatur sabaium*.<sup>4</sup>

<sup>3</sup> Vö. Ivan Duridanov: Thrakisch — Dakisch — Pelasgisch. *Studia Onomastica et Indogermanica*. Festschrift für F. Lochner von Hüttenbach. Ed. M. Ofitsch—Ch. Zinko. Graz 1995, 45—57, és Anton Mayer: Die Sprache der alten Illyrier II. Wien 1959, 175. skk., valamint J. Harmatta: Zum Illyrischen. [A. Mayer: Die Sprache der alten Illyrier I—II. Wien 1957—1959] *ActAntHung* 15 (1967) 231—234. [= J. Harmatta: Selected Writings. West and East in the Unity of the Ancient World. Ed. L. Havas—I. Tégyey. Debrecen 2002, 315—321.]

<sup>4</sup> Comm. in Isaiam 7, 19. A. Mócsy: Die lingua Pannonica. Simpozijum o ilirima u antičko doba. Ed. A. Benac. Sarajevo 1967, 195—199. R. Katičić: Ancient Languages of the Balkans. The Hague — Paris 1976, 180. sk. A szó *sabaia*, ill. képzett *sabaiarius* alakban Ammianusnál is előfordul (26,8,2), és illír szónak tartották (vö. Walde-Hofmann és Ernout-Meillet etimológiai szótárait), bár Ammianus csak annyit mond, hogy ez a sörfajta Illyricumban a szegény emberek itala (*paupertinus in Illyrico potus*): Pannonia és Dalmatia ekkoriban Illyricum része volt. Feltehetőleg a pannon nyelv szókincsének része volt az a szintén Hieronymusnál található szó is, amelyet eddig germán kölcsönszónak tartottak a latin nyelvben: *pann. spelta* ‘Spelt’ < ie. \**speltā* (hangtanilag lehetséges): Comm. in Ezechielem 1,4: *quas nos vel ‘far’ vel gentili Italiae Pannoniaeque sermone ‘spicam speltamque’ dicimus*.

A pannon nyelv leválasztása a túlzottan heterogénnek bizonyult illír tömbről — miképpen korábban a venété — jelentős lépésként értékelendő az illír-probléma kutatásában is, és egyben igazolja azokat a korábbi törekvéseket, melyek más szempontok szerint óhajtották a pannon nyelvet az illír tömbről elkülöníteni.<sup>5</sup> Anreiter eredményei megszüntethetik azt a bizonytalanságot, amely még a 70-es években is uralkodott a pannon és az illír nyelv egymáshoz való viszonyáról: a kérdést jól ismerő Radoslav Katičić sem tudta biztosan eldönteni, hogy egy és ugyanazon nyelvről, vagy két különböző nyelvről van-e szó, bár az utóbbit tartotta valószínűbbnek.<sup>6</sup> Mócsy András úgy vélte, hogy amíg a szűkebb értelemben vett illíre nyelvét nem sikerül pontosabban meghatározni, addig nem lehet eldönteni, hogy a pannonok Pannoniában és Dalmatiában valamilyen illír avagy saját pannon nyelven beszéltek-e.<sup>7</sup>

Anreiter számára mindenféleképpen hasznos lett volna a pannon nyelv fogalmának meghatározásakor, ha Mócsy itt hivatkozott tanulmányát figyelembe vette volna. Mócsy ugyanis ebben a munkájában éppen a híres tacitusi *lingua Pannonica* kifejezés tartalmát vizsgálta (Germ. 43,1: *Cotinos Gallica, Oso Pannonica lingua coarguit non esse Germanos*), amelyről megállapította, hogy e terminus Tacitusnál nem pannon nyelvet jelent, hanem csak annyit tesz, hogy pannoniai nyelv (tényleges nyelvi hovatartozásuktól függetlenül). Az osusok pedig nyilván kelták voltak, mert Tacitus szerint az eraviscusok és az osusok ugyanazt a nyelvet beszélik (Germ. 28,3: *eodem adhuc sermone... utantur*), és az eraviscusok pedig személynévanyaguk alapján egyértelműen keltáknak tarthatók.<sup>8</sup> A tacitusi *lingua Pannonica* (= kelta) tehát nem azonos az Anreiter-féle pannon nyelvel. Erre ki kellett térnünk, mert Anreiter a tacitusi kifejezés értelmezésével nem foglalkozott, Mócsy vonatkozó munkáit nem idézi. Ez azért lett volna fontos, mert hezitálva bár, de az *osi* törzsnévet pannonként és nem keltaként etimologizálta (feltehetőleg azért, mert Pokorny Indoeurópai szótára is illír-pannon törzsnévként vezette le az ie. \**ōs-is* 'kőrisfa' szóból): ie. \**h<sub>2</sub>ōs-jōs* > pann. plur. \**ōsijōs* > \**ōsi* (latinizált forma) > *Osi* (mindezt kérdőjelesen, 97 sk.).<sup>10</sup> Ezzel kapcsolatban érdemes kitérni az *Araviscus/Eraviscus* törzsnévre is. Ezt Anreiter a nem eldönthető kategóriába sorolta (206 sk.), bár a név kelta eredetét valószínűnek tartja a kelta személynevek (mint *Brogimarus* stb.) gyakorisága és a törzs településterületén található, egyértelműen kelta *Matrica* és *Annamatia* helynevek miatt is. Felveti ugyanakkor annak a lehetőségét, hogy egy eredeti pannon \**Aravistae/\*Eravistae* név keltizálódhatott (-sc- kelta törzsnévképzővel) utólag *Aravisci/Eravisci*-vé (etimonja továbbra is ismeretlen). Ezt a lehetőséget valószínűleg a Dunakanyartól északra (s nem délre, mint Anreiter tévesen írja 97), a barbaricumban lokalizálható *Osi* esetében is felvethetjük: ha tényleg az ie. \**ōs-* 'kőrisfa' szóból ered a törzs neve, akkor valószínűbb a pannon, mint a kelta eredet, mert a kelta nyelvekben csak az \**os(e)-n-* (> őskelta: \**onn-*) tőváltozatnak vannak folytatásai.<sup>11</sup> Az eredetileg pannon törzs ugyanúgy keltizálódhatott mint az eraviscusok (bár az eraviscusok esetében ennek valószínűsége kisebb, mivel az \**Aravistae/\*Eravistae* névváltozatok, a *Scordisci / Scordistai*, ill. *Taurisci / Tauristai* névpárokkal ellentétben, nem adatoltak). Ezzel összefüggésben érdemes idézni Szabó Miklós Pannonia ősi népességi viszonyaival kapcsolatos állásfoglalását: „a törzs eredeti népi hovatartozása a tagjai által később beszélt nyelvet egyúttal nem feltétlenül határozta meg.”<sup>12</sup>

<sup>5</sup> Mégpedig ama elméleti megfontolásból, hogy csak azok a nyelvek, nyelvemlékek tekinthetők illírnek, amelyek az antik szerzőktől egyértelműen illírnek nevezett területről adatoltak, vö. *J. Harmatta*: i. m. 232.

<sup>6</sup> *R. Katičić*: i. m. 183. sk. *J. Harmatta*: i. m. 231—234. még annak a lehetőségét tartotta valószínűbbnek, hogy az eljövendő kutatások a pannonok nyelvét illírként határozhatják meg.

<sup>7</sup> *A. Mócsy*: i. m. 199.

<sup>8</sup> *A. Mócsy*: i. m. 195—199. Vö. még *Mócsy A.*: Pannonia a korai császárság idején. Budapest 1974, 65. skk., és *A. Mócsy*: Pannonia and Upper Moesia. London—Boston 1974, 60.

<sup>9</sup> *J. Pokorny*: Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. Bern 1959, 782.

<sup>10</sup> Az *Osi* név *o-*jának hosszúsága véleményem szerint igazolható az *Onsorum* fordított írásmódú hiperkorrekt alakokkal (*AnnEpigr* 1914, 248: *praepos(ito) gentis Onsorum*).

<sup>11</sup> *Pokorny*: i. h.-n kívül vö. *J. Vendryes*: Lexique étymologique de l'Irlandais Ancien. Paris 1978, U-20.

<sup>12</sup> *Szabó Miklós*: Pannonia a római foglалás előtt (La Tène-kor). Pannonia régészeti kézikönyve. Ed. *Mócsy A.*—*Füz J.*—*Lőrincz B.* Budapest 1990, 15—29; 285—291; kül. 291. (273. jz.)

De térjünk vissza a könyv főbb eredményeihez, amelyeket Anreiter az 1.4. alfejezetben foglal össze (202—204). Pannonia római kor előtt keletkezett helyneveinek túlnyomó többsége (szám szerint 84, vö. a 184. skk. táblázatait) pannon eredetű és nem kelta (kisebb és nagyobb területek elnevezései között, a *Pannonia* névvel egyetemben, csak pannon eredetű neveket találunk, 201). A szinte kizárólag derivatív módon képzett pannon helynevek a későbbi provincia minden részében fellelhetők, különösen gyakoriak a Dráva-medencében és a Duna és a Száva alsó folyása közti területen. A biztosan vagy nagy valószínűséggel kelta eredetűnek tartható helynevek száma viszont a pannon eredetűekhez képest nagyon alacsony (összesen 20, ebből 17 az említett táblázatokban, és 3 a 199. skk. oldalakon). A felerészt derivatív módon, felerészt összetétellel képzett kelta helyneveket viselő települések mind nagy folyamok mentén vagy közelében fekszenek (Vindobona-tól Singidunum-ig, amely már nem P.-ban fekszik, de tekintettel határmenti helyzetére A. ideveszi). Anreiter a pannon és kelta helynevek területi megoszlásának okát nem kutatja, hanem a történettudományra bízta a megoldást. Felveti azonban annak a lehetőségét, hogy a kelták a pannon térséget sosem hódították meg teljesen, nem települtek meg tartósan annak teljes területén, csak néhány támaszpontot létesítettek stratégiaileg vagy gazdasági szempontból fontos helyeken (203, kül. 702. jz.). Ez az állítás azonban csak a kelta betelepülés első, Kr. e. 4. sz.-i szakaszára fogadható el: régészeti kutatások alapján ugyanis éppen erre a szakaszra igazolható, hogy a kelták „jó stratégiai érzékkel szállták meg vagy legalábbis foglalták el a magaslatokat, átkelőhelyeket, s ellenőrizték a fontos útvonalakat.”<sup>13</sup> A Kr. e. 4—1. századokban a betelepült különféle kelta törzsek Pannonia területének jelentős részeit keltizálták (ÉNy- és ÉK-Pannonia), amit nem csak a régészeti kutatások, hanem a római kori személynévanyag vizsgálata is igazolt. Rendkívül tanulságos lett volna egybevetnie Anreiternek saját eredményeit a más irányú kutatások (elsősorban Szabó Miklós onomasztikai kutatásainak) eredményeivel, amelyeket Mócsy foglalt össze szemléletes, Pannonia őslakosságának nyelvi tagozódását ábrázoló térképén.<sup>14</sup> Anreiter a helynevek vizsgálatával a kelta betelepülésnek azt a korai fázisát tudta megragadni, amikor a kelták a folyók mentén előrenyomulva településeket hoztak létre (később viszont a pannon elemre és helyekre települtek rá). A kelták pannon népeiségre településével megindult az a szakirodalomban „a legyőzöttekkel való keveredésnek” nevezett folyamat,<sup>15</sup> mely törzsnévvariánsok kialakulásához vezetett. Az egyértelműen kelta scordiscusok (-sc- kelta törzsnévképző) pl. Dél-Pannoniában s még attól délebbre is pannon jellegű népeiségre telepedtek rá, ami a *scordistai* névváltozat létrejöttében is megmutatkozik (-st- pannon törzsnévképző<sup>16</sup>). Sőt valószínűnek tarthatjuk, hogy itt a kelta népeiségi elem (val. szűk felső réteg) a pannon elemhez asszimilálódott<sup>17</sup> (Dél-Pannonia, mint Mócsy térképe mutatja, összefüggő pannon nyelvterület volt, amit Anreiter a pannon helynévadás itteni sűrűségével is igazolt). Ennek fényében fölöslegesnek tarthatjuk Anreiter feltételezését, hogy a pannon névváltozatnak \**Skardistai*-nek kellett volna lennie, s hogy a Σκορδισταί o-s írásmódját a Σκορδισκοί eredményezte (176; a törzsnévképző lecserelése is elegendő a „pannonizált” forma létrejöttéhez). Meglepő viszont, hogy Anreiter nem foglalkozik a tauriscusokkal, akiknek településterülete Dél-Nyugat-Pannonia csücskére is kiterjedt (Felső-Száva völgye). A kelta tauriscusoknak is volt ilyesfajta névváltozatuk: *tauristai*, amelyet egyébként Anreiter feltüntet a 191. oldalon a pannon törzsnevek képzését bemutató táblázatban. Ez a névpár is részletes tárgyalást érdemelt volna. A tauriscusok esetében a *tauristai* névváltozat létrejötte feltehetőleg ugyanolyan folyamatokkal magyarázható, mint a scordiscusok esetében.<sup>18</sup>

<sup>13</sup> Szabó Miklós: i. m. 17.

<sup>14</sup> Szabó M.: Néhány nyelvészeti szempont a pannoniai kelta személynévanyag vizsgálatában. Ant.Tan. 10 (1963) 220—234. uő.: A pannoniai kelta személynévanyag vizsgálata. AERT 91 (1964) 165—174. Mócsy A.: Pannonia a korai császárság idején. Budapest 1974, 65. uő.: Pannonia and Upper Moesia. London—Boston 1974, 64.

<sup>15</sup> Vö. Szabó Miklós: (mint 7. jz.) 17.

<sup>16</sup> Bár helynevekben sokkal szélesebb körben előfordul a Pannonián kívül, a Balkánon törzsnevekben is, mint maga A. mondja, 73. sk., csak a keltában nincs meg, tehát biztosan csak annyit állíthatunk, hogy a képző és a képzésmód nem kelta.

<sup>17</sup> Vö. Szabó Miklós: (mint 7. jz.) 20, 27.

<sup>18</sup> Vö. Szabó Miklós: (mint 7. jz.) 27.

A helynevek részletes tárgyalásánál Anreiter eljárás módja a következő: először bemutatja a névhordozó települést/törzset stb., majd nevének antik és/vagy kora középkori előfordulásait, végül a lehetséges etimológiá(ka)t. E séma ideálisnak mondható, csak azon eljárása kifogásolható némileg, elsősorban területi okokból, hogy az adott név előfordulásainak nemcsak a pontos forráshelyét, hanem minden esetben lehető legteljesebb szövegkörnyezetét is hozza. A szövegkörnyezet teljes megadása csak motivált esetben lett volna szükséges: pl. ilyen lehet a *scordisci* és *scordistai* névváltozatok szövegkörnyezete, 172. o. stb. A *Pannonia* név és derivátumainak beidézése a 99–109. o. között viszont nem biztos, hogy sokat hozzáadott a név etimológiájához: a 110. oldalon megadott „*Pann-ön-es* 'Bewohner des feuchten, sumpfiges Landes'” névváltozat esetében pl. a források tükrében \*-al kellett volna a nevet megadni, mert a késői, először Prokopiosznál előforduló Παννώνες nyilván nem egy korábról nem adatolt, de (a már Polybiosnál megtalálható szokásos Παννώνιοι mellett) létezett névváltozat bűvópatakszerű megjelenéséért, hanem késő antik képzésként értékelendő.<sup>19</sup>

Az etimológiai részekben számos új és többnyire meggyőző magyarázattal vagy valószínű lehetőséggel, megvitató szellemes javaslattal találkozunk (pl. 169 sk. *Matrica* < \**mātr-* feltételezett kelta 'Holz > Wald' jelentésű gyökből mint elliptikus helynév: 'bei/im Wald liegend'; 162. *Carrodunum* mint 'szekérvár' < \**carros* + *-dunum* és nem \**carno-* 'szikla'- előtaggal). Nagyobb, fontosabb helynevek sokat kutató etimológiáiban természetes módon követi az eddigi eredményeket. Itt érdemes lett volna ugyanakkor az amúgy könyvének bibliográfiájába felvett Kiss Lajos-féle FNESz-ben fellelhető pannoniai helynevek etimológiáinál az ott megadott szakirodalmat visszakeresni, ill. az ott közölt etimológiákkal vitába szállni. Akkor nem kerültek volna el Anreiter figyelmét Mády Zoltán keltológusunk (1898–1977) *Sopiana* és *Scarabantia* nevek etimológiájával foglalkozó tanulmányai.<sup>20</sup> Anreiter *Scarabantia* (Sopron) nevének eredetével igazából nem tud mit kezdeni (122. „unklar”), kérdőjeles javaslatai olyan régi elképzeléseket elevenítenek fel, amelyeket Mády már régen megcáfolt (a város német nevének Ódenburg-nak Höring-féle bevonása az etimológia szemantikai magyarázatába stb.), vagy amelyek teljesen bizonytalanok, sőt valószínűtlennek tűnnek (*Scarabantia* esetleg az Ikva-patak ősi neve lett volna, s innen ment volna át a városra a név). Mády sokkal plauzibilisebb magyarázatot ad: A. Mayer ötletéből indul ki, aki H. Krahe-t követve összetételként értelmezte a helynevet és a második tagot *-bantia*-t egyéb helynevekkel egyeztetve (pl. *Bantia* a Balkánon és Apuliában, *Arribantia* Dardániában) egy „illír” (és/vagy pannon? A. B.) \**bantiā*-ból ('hely, település' jelentésben) vezette le (< \**baunt-* < ie. \**bhount-* < \**bhou-/bheu-* 'lenni' > \**bhou-na-* > óind *bhavana* 'ház', albán *ban(ë)*- 'lakás, tartózkodási hely').<sup>21</sup> Ezt elfogadva, s egyúttal továbblépve Mády az előtagot a keltából vezeti le: *Skar(a)* < kelt. \**skarā-* 'szétszór / elkülönített' (őskelta < \**sk.rā-* < i.e. \*(s)ker-/(s)k<sub>r</sub> 'vág'), s a hibrid összetétellel létrejött névnek 'szétszór' vagy — mint valószínűbbnek tartja — 'elkülönített, különálló *Bantia*' jelentést tulajdonít. A hibrid illír (pannon?) — kelta képzést régészetiileg is megpróbálja alátámasztani: Sopron területén és környékén nem csak Hallstatti kultúrájú (= illír; esetleg pannon A. B.), hanem La-Tène-kultúrájú (= kelta) népcsoportok egymás mellett letelepedése is igazolható. A Hallstatti illír (pannon?) népesség adhatta (egyik) településének a *Bantia* ('település, erődítmény') nevet, amelyhez képest, azzal oppozícióban nevezhette el a későbbi La-Tène-kelta csoport a saját települését 'elkülönített, különálló *Bantia*'-nak. Mády magyarázatát támogathatja, hogy hibrid összetett helynévre van még példa Pannoniából: *Singi-dunum* (*Singi-* nem kelta, talán illír? balkáni szubsztrátum? + kelta *-dunum*, vö. Anreiter 178 sk.). Eszerint *Scarabantia* tulajdonképpen kelta, s nem pannon névadás eredménye (a kelta nevek száma így 21-re emelkedhet).

A *Sopiana* név esetében is sajnálatos, hogy Anreiter nem használta fel Mády eredményeit, hiszen akkor talán nem sorolta volna be ezt a kelta személynevekből latinos képzéssel megalkotott birtoklást kifejező helynevek csoportjába (198. A. maga is elismeri, hogy kelta \**Sopios* → lat. \**Sopius* név nem ada-

<sup>19</sup> Vö: Mócsy A.: *Pannonia az ókori irodalomban. Pannonia régészeti kézikönyve*. Ed. Mócsy A.—Fitz J.—Lőrincz B. Budapest 1990, 9.

<sup>20</sup> Mády Zoltán: *Sopiana*. AT 10 (1963) 47–50. és *uő.*: *Scarabantia*. AT 13 (1966) 77–83. = Z. Mády: *Zwei panonische Ortsnamen* (1. *Sopiana* 2. *Scarabantia*). *Acta Ant. Hung.* 14 (1966) 197–210.

<sup>21</sup> A. Mayer: i. m. I. 75. és II. 18.

tolt) és nem utasította volna el a város nevének esetleges kapcsolatát a franciaországi *Suipe* folyó etimológiájával, s nem tette volna fel a kérdést: „Welche Grundbedeutung hätte *Sopianae* gehabt? Was wäre *Suipe* etymologisch?” Mády ugyanis ugyanabból a \**sop*-többől vezette le e helyneveket, amelyből maga Anreiter (igaz, kérdőjelesen) a szintén pannoniai *Sisopa* helynevet (közelebről nem lokalizálható település Pann. Sup. délnyugati részén, 134. < \**Si-sop-a* ’sumpfíges, morastiges Gebiet’ < \**seHp*- ’korhad, poshad’). A kelták legrégebbi településterületein ugyanis ez a \**sop*- ’mocsár, láp’ jelentésű fő gyakran előfordul a helynevekben (s az óírben is vannak folytatásai<sup>22</sup>), s Mády ehhez megtalálta a földrajzi szakirodalomban a természeti magyarázatot is: Pécs helyén és környékén eredetileg nedves, ingoványos, mocsaras terület volt. A kelták itt régészeti igazolhatóan a mocsárból kiemelkedő domboldalakra települtek, és ezeket az eredetileg össze nem függő településeket nevezhette el a betelepülő római lakosság a kelta név felhasználásával *Sopianae*-nak (ti. *coloniae* / *civitates* / *terrae* stb.) Mády szerint *Sopianae* = kelt. \**sop(u)*- ’Sumpf, Morast’ + lat. *-ān-ae*, véleményem szerint inkább \**sopīā*- ’mocsaras terület’ + lat. *-ān-ae*). Brigetio tárgylásánál (160), ill. a bibliográfiában hivatkozni lehetett volna E. P. Hamp e helynév etimológiájával foglalkozó tanulmányára is.<sup>23</sup>

Ami a víznevekkel foglalkozó 2. fejezetet illeti, a pannoniai nevek esetében A. három réteget különít el: az ún. óeurópai ie. (*Danuvius* > *Duna*, *Savus* > *Száva*, *Dravus* > *Dráva*, *Pelso* ~ *Balaton* stb.), a pannon (pl. *Bacunius* > *Bosut*, *Ulca* > *Vuka* stb.) és a kelta (pl. *Arabon* > *Rába*) névadásokat. A *Danubius* nevet Anreiter, egy óeurópai \**Dānaŋ-jo*- alak latin (kelta közvetítésű) átírásának tartja.<sup>24</sup> A FNEsz viszont egy szkíta, közelebről sziginna \**Dānavya*-<sup>25</sup> származtatást valószínűsít, bár a Duna szkíta neve *Matoas*<sup>26</sup> volt (amelyhez vö. Anreiter 245). Hogy egyes víznevek esetében még további kutatásokra van szükség, azt mutatja Anreiternek a Valdasus folyónév etimológiájáról megfogalmazott tömör véleménye, amely monográfiájának utolsó mondata is egyben: „Völlig unklar.”

Anreiter etimológiai olykor a latin szókincs egyes elemeinek új magyarázatához vezettek: a *Burgena* pannoniai helynév kapcsán kitér a latin *burgus* ’örtorony, kis erődítmény’ szó eredetére is (41), amelyet az eddigi véleményekkel szemben nem germán kölcsönszóként határoz meg (mint Ernout—Meillet szótára, DÉLL 78. o.), hanem OAI—pannon maradványszóként (\**burgas* ’erődítmény, vár’), amely szerinte az alpesi—pannon térség meghódítását követően kerülhetett be a római katonai szaknyelven keresztül a latinba (első előfordulása Kr. u. 185).

Néhány kisebb pontatlanságra hívnánk még fel a figyelmet. *Savaria* tévesen „(Székesfehérvár/Stuhlweißenburg)”—ként lett megadva (Szombathely/Steinamanger) helyett az 58. (227. jz.), a 93. és 98. oldalakon. *Huilca palus* *Hiulca palus* helyett (92). A *Granuas* folyónévnél (243) a szlovák Hron és német Gran mellől kimaradt a folyó magyar neve: Garam. Szerzőnek a 12. oldalon meg kellett volna jegyezten adnia, hogy a *Bergisel* helynév miért nem a várható *Burg*-gal kezdődik.<sup>27</sup>

Mint az ilyen jellegű munkánál az természetszerű, még sok kutatásra van szükség a pannoniai

<sup>22</sup> *Mády*: i. m. 49. és *J. Vendryes*: *Lexique étymologique de l'Irlandais Ancien*. Paris 1974, S-173. s.v. *sop*.

<sup>23</sup> *E. P. Hamp*: Brigetionem Βεργιτίων. *Nyelvtudományi Közlemények* 91 (1990) 59—62 (angolul). Anreiter szerint (162): lat. *Brigetio* ← kelt. \**Brigetion* (< \**Brig*- < idg. \**b<sup>h</sup>rg<sup>h</sup>*- ← \**b<sup>h</sup>erg<sup>h</sup>* ’hoch, erhaben’, \*-et- suffixummal): ’durch erhöhte (Lage) charakterisiert’ jelentésben; míg Hamp szerint (62): \**brigetion*- („a hitherto undocumented verbal noun for Continental Celtic”; „nom. \**brigetiu* latinized *Bregetiō*”) ugyanannak a főnek két különböző abalautváltozatából — ti. kelt. \**bergetion* (< \**b<sup>h</sup>erg<sup>h</sup>-e-tion*) és \**brixti-on* (< \**b<sup>h</sup>rg<sup>h</sup>-tion*) — kontaminálódott volna (problematicusnak tűnik).

<sup>24</sup> *H. Krahe*: *Unsere ältesten Flußnamen*. Wiesbaden 1964, 93. és 103. még csak „voreinzelsprachlich”eredetről írt.

<sup>25</sup> Harmatta János nyomán, vö. *Kiss L.*: *Földrajzi nevek etimológiai szótára* I. Budapest 1988, 395.

<sup>26</sup> A név eddigi két, A-tól is idézett bizánci előfordulásához hozzátehetünk meg egyet a Kr. u. 2. századból: Herodianus Gramm. *De prosodia catholica* (Gramm. Gr. 3,1 52): <Ματούας>: οὔτω πάλαι ὑπὸ Σκτῶν ἐκαλεῖτο Ἴστρος ὁ ποταμὸς. Ματούας δὲ ἐστὶ κατ’ Ἑλληνας ἄσιος.

<sup>27</sup> Csak *Anreiter*: 1997, 16. o.-ról derül ki, hogy a *Berg*- kezdet a breon *Burgusinus*-ból német népetimológiával alakult ki.

helyneveknél — amit az etimológiai fejtegetésekben gyakran előforduló olyan megfogalmazások is mutatnak mint „Nicht / Im Grunde / Gänzlich / Im großen und ganzen / Weitgehend / Völlig / Total unklar” stb. —, de összefoglalóan elmondhatjuk, hogy Anreiter könyve jelentős eredményeket mutathat fel, amelyek új perspektívákat nyitnak nemcsak Pannonia helyneveinek, nyelveinek és őstörténetének, hanem az illír-kérdésnek a kutatásában és az indoeurópai nyelvtudományban is.

ADAMIK BÉLA